

УДК 338.43:339.137.2

М. М. Ігнатенко,
Л. Ю. Леваєва,
Л. М. Тетерятнік

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У статті визначено методичні засади здійснення процесів формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Обґрунтовано процедури й алгоритм оцінки рівня конкурентоспроможності та її моделювання. Запропоновано сучасні методи й показники оцінювання конкурентоспроможності. Серед них пріоритет надається методам багатомірної статистики, а також моделюванню з використанням нейронних мереж. Багато уваги приділено виявленню чинників формування конкурентоспроможності й конкурентних переваг. Встановлено, що тільки конкурентоспроможні сільськогосподарські підприємства здатні виробляти продукцію належної якості, успішно конкуруючи з іноземними товаровиробниками.

Ключові слова: конкурентоспроможність, сільськогосподарські підприємства, методи, процедури, оцінка, рівень, конкурентні переваги, чинники, удосконалення, багатомірний аналіз, економіко-математичні моделі.

Summary. The article describes the methodical principles of implementation of the processes of forming the competitiveness of agricultural enterprises. Proven procedures and algorithm for assessing the level of competitiveness and its modeling. Modern methods and indicators of competitiveness evaluation are offered. Among

© М. М. Ігнатенко, Л. Ю. Леваєва, Л. М. Тетерятнік, 2018

Бібліографія ДСТУ:

Ігнатенко М. М. Методичні основи дослідження процесів формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств / М. М. Ігнатенко, Л. Ю. Леваєва, Л. М. Тетерятнік // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. — 2018. — № 4 (44). — С. 39–43.

References (APA):

Ihnatenko, M. M., Levaieva, L. Yu., Tietieriatnik, L. M. (2018). *Metodychni osnovy doslidzhennia protsesiv formuvannia konkurentospromozhnosti silskohospodarskykh pidpriemstv* [Methodical bases research of formation processes of agricultural enterprises competitiveness.]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, 4 (44), 39–43 (in Ukr.).

them, priority is given to methods of multidimensional statistics, as well as simulation using neural networks. Much attention has been paid to identifying factors for the formation of competitiveness and competitive advantages. It is established that only competitive agricultural enterprises are able to produce products of the proper quality, successfully competing with foreign producers.

Key words: competitiveness, agricultural enterprises, methods, procedures, evaluation, level, competitive advantages, factors, improvement, multidimensional analysis, economic and mathematical models.

Постановка проблеми. Методичні засади дослідження й досягнення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, що сформувалася під впливом класичної теорії, не завжди задовольняють новим вимогам і не дають можливість об'єктивно оцінювати їх загальний виробничо-економічний потенціал та маркетингові перспективи у сучасних конкурентних умовах господарювання. На сьогоднішній день необхідно використовувати більш нові кількісні методи визначення конкурентоспроможності, які базуються на застосуванні багатомірної статистики. Важливо виокремити фактори й моделі, які характеризують конкурентний успіх і накопичений потенціал конкурентних переваг аграрних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Грунтовні дослідження у сфері формування конкурентоспроможності вітчизняних сільськогосподарських підприємств проведено такими відомими вченими-економістами як: В. Аранчій, В. Андрійчук, О. Буднік, О. Гудзинський, Л. Євчук, В. Збарський, В. Зіновчук, М. Ігнатенко, М. Ільчук, С. Кваша, Ю. Лупенко, П. Макаренко, М. Малік, І. Маркіна, Л. Мармоль, В. Месель-Веселяк, М. Місюк, Н. Рунчева, Б. Пасхавер, П. Саблук, С. Савчук, В. Ткачук, О. Ульянченко, О. Школьник, О. Шубравська, І. Яців та ін. Однак слід зазначити, що в науковій економічній літературі не приділено достатньої уваги сучасним методичним аспектам процесу вибору факторів та кількісних показників, за якими надалі буде здійснюватися оцінка конкурентоспроможності аграрних підприємств. Також поглиблених обґрунтувань потребує використання методів багатомірної статистики та нейронних мереж для оцінки й моделювання їх конкурентоспроможності.

Мета статті — обґрунтування теоретико-методичних засад виявлення чинників формування, а також оцінки та моделювання конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств для розробки практичних рекомендацій з її підвищення, набуття нових конкурентних переваг у перспективі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення й оцінка процесу формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств має ґрунтуватися на чітко визначених методах. Найчастіше методику пов'язують із організацією певного виду діяльності. У структурі методології можна виокремити дві складові: теоре-

тичну та практичну. Перша стосується теорії або вчення про організацію діяльності. Теорію, у свою чергу, ідентифікують як «форму достовірного наукового знання про об'єкт або сукупність об'єктів, яка являє собою систему взаємопов'язаних тверджень та доведень...» [1]. Практичний аспект методології пов'язаний із сукупністю методик — процедур і методів отримання нових наукових знань та їх застосування на практиці.

У рамках процесного підходу методологія дослідження формування конкурентоспроможності підприємств складається з двох блоків. Перший із них — це системне дослідження конкурентоспроможності суб'єкта агробізнесу, результати якого мають використовуватись у другому блоці — дослідженні процесу її утворення й утримання. Наведене можна узагальнити у структурованій схемі методології дослідження процесів формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

У теорії дослідження процесу формування конкурентоспроможності інтегруються положення ресурсної теорії конкурентоспроможності (враховуються ієрархії її чинників), еволюційної та інституціональної (відображаються закономірності розвитку аграрних підприємств як соціально-економічних систем), неокласичної теорії (узагальнюються основи оптимізації їх структури), теорій конкурентних переваг (визначаються конкурентні стратегії), ризик-менеджменту (враховуються ризики, що зменшують здатність підприємства утримувати конкурентні переваги та протистояти невизначеності), менеджменту (узагальнюється методологія стратегічного управління, прийняття управлінських рішень).

Системне дослідження конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств здійснюється шляхом аналізу та синтезу компонентів їх господарської діяльності. Згідно зі структурно-функціональною моделлю, до них належать: ресурсне забезпечення, виробництво і переробка продовольчої продукції, збут та управління. Результативні показники функціонування кожної із зазначених сфер (показники ресурсозабезпеченості, ефективності виробництва і збуту, фінансові результати) вивчаються у порівнянні з аналогічними показниками у конкурентів. Це відбувається на етапі оцінювання конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства. Суттєвий вплив на конкурентоспроможність мають ризики, дія яких обмежує конкурентні переваги. Це

визначає необхідність дослідження та кількісної оцінки ризиків сільськогосподарських товаровиробників.

Окрім внутрішніх чинників, на конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств впливають зовнішні фактори. Їх умовно можна поділити на дві групи: 1) особливості галузей сільського господарства та відповідних їм ринків [2]; 2) здатність регуляторів зовнішнього середовища створювати умови, однаково сприятливі для розвитку всіх суб'єктів господарювання. Потенційні можливості щодо формування конкурентних переваг варіюють залежно від форми підприємництва, інвестиційних можливостей, розміру, спеціалізації, диверсифікації й концентрації аграрного виробництва тощо. Відтак, аналіз їх галузевих особливостей доцільно здійснювати у розрізі зазначених ознак.

Крім традиційного розподілу суб'єктів агробізнесу за організаційно-правовими формами господарювання, у дослідженні використано типологію сільськогосподарських підприємств, запропоновану О. Буднік. Вона відокремлює індивідуальну (особисті селянські господарства, фермерські господарства, приватні та приватно-орендні підприємства), партнерську (виробничі кооперативи і господарські товариства, крім акціонерних товариств) та корпоративну (акціонерні товариства) форми підприємництва [3, с. 6–7]. Таке групування враховує відмінності сільськогосподарських підприємств у формах власності на землю та інші засоби виробництва, у рівні самостійності в прийнятті управлінських рішень, в особливостях трудової участі у виробничій діяльності та у способі залучення капіталу.

Результати вивчення особливостей галузей сільськогосподарського виробництва мають дати відповіді на запитання, які із видів продукції є найбільш рентабельними та характеризуються невисокою ризикованістю. Також відповідний аналіз ідентифікує перешкоди формуванню конкурентних переваг вітчизняними сільськогосподарськими підприємствами як у цілому, так і у розрізі форм підприємництва та галузей і видів діяльності.

Дослідження зовнішнього середовища пов'язане із оцінкою здатності ринків до саморегулювання шляхом захисту конкурентних відносин. До ринкових недосконалостей (провалів), що обмежують конкуренцію, належать такі: монопольне становище, асиметрія інформації, виникнення екстерналій. Системне дослідження конкурентоспроможності передбачає вивчення ринків на предмет існування зазначених недосконалостей із подальшим виокремленням причин їх виникнення у розрізі форм підприємництва.

Встановлено, що процес формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств невід'ємний від їхнього інновацій-

ного розвитку. Відтак, додатковою сферою, яка має перебувати у нерозривному взаємозв'язку із суб'єктами господарювання, є освіта і наука. У її межах виникає трикутник сільськогосподарських знань, що утворюється трьома фундаментальними взаємопов'язаними інституціями: викладання (освіта), наукові дослідження (створення інновацій) та розповсюдження інновацій (трансфер технологій) [4, с. 32–41].

Важливе значення для формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств через їх високу ділову репутацію та позитивний імідж має, на думку М. Ігнатенка, їх участь у здійсненні програм соціальної відповідальності (СВ). Соціальна відповідальність у розвинутих країнах світу є невід'ємним атрибутом будь-якого бізнесу, у т. ч. аграрного [5]. Тому встановлення її рівня та визначення кількісних, насамперед фінансових, показників має бути складовою загальної оцінки конкурентоспроможності.

Заключним етапом дослідження конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств має стати комплексна діагностика конкурентоспроможності. Вона включає кількісну оцінку, по-перше, безпосередньо конкурентоспроможності підприємства та, по-друге, повноти використання ним конкурентного потенціалу. У результаті підприємство зможе виокремити найуспішніших суперників, ідентифікувати їх конкурентні переваги та фактори, які забезпечили їм ці переваги.

Оцінка конкурентоспроможності здійснюється на основі спеціальних методів, що передбачають порівняльний аналіз умов і результатів господарської діяльності підприємства та його конкурентів. Для кількісного вимірювання повноти використання конкурентного потенціалу рекомендується використовувати граничні методи оцінки ефективності, зокрема метод аналізу середовища функціонування — Data Envelopment Analysis, DEA [6–10].

Метою застосування граничних методів є визначення лідерів та, на основі аналізу їх діяльності, виявлення резервів покращення конкурентних позицій підприємств, які функціонують менш результативно. Ефективність окремого об'єкта оцінюється у порівнянні із межею його виробничих можливостей. Співпадіння фактичної ефективності із максимально можливою характерне для найуспішніших суб'єктів господарювання.

Запропонована схема дослідження, яка узагальнює методичну складову відповідної методології, дає можливість надати цілісну системну оцінку конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств із урахуванням чинників прямого та опосередкованого впливу. Кінцеві результати відповідного аналізу мають стати під-

грунтам виокремлення найперспективніших для конкретного сільськогосподарського підприємства видів конкурентних переваг, які забезпечать йому стійкі конкурентні позиції на обраних аграрних ринках.

Результати системного дослідження конкурентоспроможності застосовуються для пізнання процесів її формування. Це здійснюється шляхом вивчення реакції її показників на впровадження тих чи інших заходів управління. Кількісна оцінка такої реакції відображає, на скільки зміниться значення показників конкурентоспроможності у разі зміни її факторів. Відповідний аналіз проводять шляхом дослідження або реальної системи (експеримент), або її моделі. Перший методичний підхід неможливо застосувати для пізнання соціально-економічних об'єктів. Відтак, для вивчення процесу формування конкурентоспроможності з метою обґрунтування рішень щодо її підвищення слід використовувати методи математичного моделювання.

Однак однією із методологічних проблем дослідження конкурентоспроможності аграрних підприємств є відсутність чіткого відокремлення напрямів застосування методів кількісного оцінювання та методів моделювання. Це призводить до їх підміни одне одним. Враховуючи зазначене, а також різне цільове спрямування оцінки та моделювання конкурентоспроможності, важливо узгодити їх методичну складову і надати обґрунтування їхньому взаємозв'язку.

Висновки. Системне дослідження конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств має включати виявлення особливостей їх діяльності, оцінювання наявності конкурентних переваг та повноти використання конкурентного потенціалу, аналіз чинників і ризиків, ідентифікацію механізмів забезпечення ринкового саморегулювання та їх дієвості. Для оцінювання повноти використання конкурентного потенціалу доцільно використовувати метод аналізу середовища функціонування (DEA-аналізу).

Цей метод ґрунтується на принципах бенчмаркінгу і передбачає порівняльний аналіз здатності підприємств забезпечувати максимальні результати діяльності у розрахунку на одиницю використаних ресурсів. На основі обробки результатів застосування такого методичного підходу з-поміж лідерів на ринку можна визначати ті аграрні підприємства, використання досвіду та стратегії яких дасть можливість забезпечити вищу ефективність тим товаровиробникам, що недостатньо повно реалізують конкурентний потенціал.

Методичною базою обґрунтування механізмів забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств мають бути результати кількісного оцінювання її рівня, яке передбачає числове наведення фактичного від-

ставання або випередження підприємства відносно конкурентів. Результати кількісного вимірювання рівня конкурентоспроможності повинні надавати відповіді щодо переліку найбільш конкурентоспроможних учасників ринку, джерел їх переваг та чинників, які мають визначальний вплив на конкурентні позиції підприємств. Встановлено, що іншою є ціль моделювання конкурентоспроможності, яку часто ототожнюють із процедурою оцінки. Зокрема, якщо оцінювання конкурентоспроможності проводиться для визначення конкурентних позицій підприємства, то моделювання — для обґрунтування рішень щодо вибору стратегічних напрямів управління конкурентоспроможністю.

Література

1. Бритвенко А. С., Рунчева Н. В. Чинники формування конкурентоспроможності аграрного виробництва на корпоративних засадах // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. — 2016. — № 3 (35). — С. 17–21.
2. Портер М. Стратегія конкуренції / М. Портер ; пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. — Київ, 1998. — 390 с.
3. Буднік О. М. Становлення і розвиток підприємництва в аграрному секторі регіону : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.07.02 / Буднік О. М. ; Держ. агрокол. ун-т. — Житомир, 2006. — 19 с.
4. Eicher C. Institutions and the African Farmer. Issue in Agriculture 14. Washington: CGIAR, 1999. 60 p. Available at : <https://core.ac.uk/download/pdf/51332088.pdf>. (Last access : 22.01.2019).
5. Ігнатенко М. М. Формування та управління розвитком соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки : монографія / М. М. Ігнатенко. — Херсон : Айлант, 2015. 470 с.
6. Лиситса А., Бабишева Т. Анализ оболочки данных (DEA) — современная методика определения эффективности производства / А. Лиситса, Т. Бабишева. — Halle: Institute of agricultural development of Central and Eastern Europe, Germany. — 2003. — 32 с.
7. Charnes, A., Cooper, W., Rhodes, E. (1978). Measuring of Efficiency of Decision Making Units. *European Journal of Operational Research*, vol. 2, no. 6, pp. 429–444.
8. Dhungana, B. R., Nuthall, P. L., Nartea, G. V. (2004). Measuring the Economic Inefficiency of Nepalese rice Farms Using Data Envelopment Analysis. *The Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*, no. 48 (2), pp. 347–369.
9. Farrell, M. J. (1957). The Measurement of Productive Efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A*, no. 120 (3), pp. 253–281.
10. Zhu, J. (2008). Quantitative Models for Performance Evaluation and Benchmarking: Data En-

velopment Analysis with SpreadSheets. Springer: Worcester Polytechnic Institute, 334 p.

11. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. — 1728 с.

12. Мармунь Л. О. Потенціал конкурентоспроможності підприємницької діяльності у галузі сільського зеленого туризму / Л. О. Мармунь, І. А. Романюк Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. — 2017. — № 1 (37). — С. 47–50.

References

1. Brytvienko, A. S. & Runcheva, N. V. (2016). *Chynnyky formuvannia konkurentospromozhnosti ahrarnoho vyrobnytstva na korporatyvnykh zasadakh* [Factors of formation of competitiveness of agrarian production on a corporate basis]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, 3 (35), 17–21 (in Ukr.).

2. Porter, M. (1998). *Stratehiia konkurentsii* [Competition Strategy]. Kyiv (in Ukr.).

3. Budnik, O. M. (2006). *Stanovlennja i rozvytok pidpryemnytstva v ahrarnomu sektori rehionu* [Formation and development of entrepreneurship in the agrarian sector of the region. Author's abstract dis. PhD econ. sciences]. Zhytomyr (in Ukr.).

4. Eicher, C. (1999). Institutions and the African Farmer. Issue in Agriculture 14. Washington: CGIAR, 60 p. Available at : <https://core.ac.uk/download/pdf/51332088.pdf> (Last access: 22.01.2019). (in Eng.).

5. Ihnatenko, M. M. (2015). *Formuvannia ta upravlinnia rozvytkom sotsialnoi vidpovidalnosti sub'ektiv hospodariuvannia ahrarnoi sfery ekonomiky* [Formation and management of the development of social

responsibility of economic entities of the agrarian sector of the economy]. Kherson, Ailant Publ., 470 p. (in Ukr.).

6. Lyssytsa, A. & Babycheva, T. (2003). *Analiz obolochki dannykh (DEA) — sovremennaya metodika opredeleniya effektivnosti proizvodstva* [Data Shell Analysis (DEA) — a modern method for determining production efficiency]. Halle, Institute of agricultural development of Central and Eastern Europe, Germany, 32 p. (in Russ.).

7. Charnes, A., Cooper, W. & Rhodes, E. (1978). Measuring of Efficiency of Decision Making Units. *European Journal of Operational Research*, 2/6, 429–444 (in Eng.).

8. Dhungana, B. R., Nuthall, P. L. & Nartea, G. V. (2004). Measuring the Economic Inefficiency of Nepalese rice Farms Using Data Envelopment Analysis. *The Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*, 48 (2), 347–369 (in Eng.).

9. Farrell, M. J. (1957). The Measurement of Productive Efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A*, 120 (3), 253–281 (in Eng.).

10. Zhu, J. (2008). Quantitative Models for Performance Evaluation and Benchmarking: Data Envelopment Analysis with SpreadSheets. Springer: Worcester Polytechnic Institute, 334 p. (in Eng.).

11. Busel, V. T. (2005). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [The Great Dictionary of Russian Ukrainian Language]. Kyiv, Perun Publ., 1728 p. (in Ukr.).

12. Marmul, L. O. & Romaniuk, I. A. (2017). *Potentsial konkurentospromozhnosti pidpryemnytskoi diialnosti u haluzi silskoho zelenoho turizmu* [Potential competitiveness in business activities in galley tourism and green tourism]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, 1 (37), 47–50 (in Ukr.).